

Иван Круичан

Музеј Вука и Доситеја
krulesl@yahoo.com

ПРИЛАГОЂАВАЊЕ ЗБИРКЕ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА У МУЗЕЈУ ВУКА И ДОСИТЕЈА ЗА СЛЕПЕ И СЛАБОВИДЕ ПОСЕТИОЦЕ

Музеј Вука и Доситеја смештен је у историјску зграду, споменик културе од изузетног значаја. Ова чињеница отежава извођење архитектонских преправки како би музеј постао потпуно приступачан за све заинтересоване. Овај рад треба да покаже да је и скромним материјалним средствима могуће направити помак ка стварању инклузивног музеја. У току је завршна фаза прилагођавања Доситејеве збирке за слепе и слабовиде посетиоце и израда три макете које ће бити део будуће тактилне галерије.

Кључне речи: особе с инвалидитетом, инклузија, инклузивни дизајн, тактилна галерија

АНТИДИСКРИМИНАЦИОНИ ПРОПИСИ (МЕЂУНАРОДНИ И СРПСКИ)

Систематичан рад на побољшању услова живота особа с инвалидитетом започет је у Европи још у 18. веку у појединим установама које су збрињавале или помагале углавном одређеним категоријама инвалида. Број инвалидских организација и удружења значајно се увећао након I светског рата, у ком је велики број људи задобио трајне повреде вида, слуха, удова или унутрашњих органа. И у Србији се прва грађанска друштва овог типа појављују тек у ратном периоду.

Прописи који гарантују поштовање личног достојанства особама с инвалидитетом, а затим и обезбеђивање основних егзистенцијалних и социјалних права и слобода, касне скоро читав век. Повеља уједињених нација, потписана у Сан Франциску 26. јуна 1945. године, забрањује дискриминацију на основу пола, расе, нације и вере; али изоставља забрану дискриминације особа с инвалидитетом. Већина стандарда, развијаних у свету током наредних неколико деценија, потпуно је занемарила специфична права и потребе особа с инвалидитетом. Цивилизацијски и технолошки развој условили су значајне промене у начину живота и свести, па је због дугорочног занемаривања права и потреба особа с инвалидитетом данас много теже

отклонити нагомилане препреке и проблеме. Према извештајима Светске здравствене организације, у свету има око 10 % људи са одређеним телесним, психичким или менталним ограничењима. У Србији је скоро немогуће доћи до тачних података, али се због високе просечне старости становништва и последица ратова претпоставља да је овај проценат код нас далеко већи, те да се креће између 15% и 20 %. Додатни проблем представља неразвијена или нарушена инфраструктура у градским срединама, која не одговара ни потребама грађана без инвалидитета.

Уједињене нације и европске организације донеле су низ антидискриминационих прописа тек у 21. веку. Иако су велики подстицај борби за права особа с инвалидитетом дале Велика Британија и Француска, које се још од осамдесетих година 20. века систематски баве овим проблемом, обавезујући позитивни прописи на европском нивоу донети су тек у последњих неколико година, а неки су још увек у процедури.

Савет Европе донео је два наменска упутства 2000. године; Европски план акција за особе с инвалидитетом 2003. и Препоруке о кохерентној политици за особе с инвалидитетом – то су све припремни документа за доношење Европске социјалне повеље 2005. године, чије су потписнице и Србија и Црна Гора. У Европи је 2003. година била проглашена *годином особа с инвалидитетом*. Тада су усвојене декларације из Мадрида и Сапороа, које су значајно убрзале инклузивне процесе у бројним европским државама, али и подстакле Уједињене нације да донесу општи акт о правима инвалида. Стандардна правила УН о изједначавању могућности за особе с инвалидитетом изгласана су још крајем 1993. године, али то није био акт обавезујућег карактера и само је претходио доношењу међународне конвенције. Конвенција Уједињених нација о правима особа с инвалидитетом изгласана је почетком 2007. године.

Влада Србије се брзо укључила у међународну борбу за побољшање живота особа с инвалидитетом, па је од 2000. године донела низ одговарајућих аката. У Народној скупштини Републике Србије изгласана је Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама 2003. године. Уследило је усвајање две важне националне стратегије 2005. године – о развоју социјалне заштите и о унапређењу положаја особа с инвалидитетом. Усвојена су и два важна закона,¹ још неколико је у припреми, а забрана дискриминације наведена је и у тексту Устава Републике Србије. У неколико министарстава су објављена упутства и препоруке за начин опхођења према особама с инвалидитетом, у домену њихових надлежности. Одговарајућа

¹ **Закон о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи** садржи промене у вези са стандардима приступачности, који подразумевају увођење одговарајућих техничких мера и решења, стандарда и услова пројектовања, планирања и изградње. Њима се обезбеђује несметано кретање и приступ особама с инвалидитетом, деци и старим особама. Закон о спречавању дискриминације особа с инвалидитетом изгласан је у априлу 2006. године.

документа донело је и Министарство културе. Најважније је **Упутство за спровођење активности којима се обезбеђују услови за несметано коришћење садржаја и програма институција културе особама с инвалидитетом**, које важи од 27. 02. 2007. године. Оно је издато на основу Закона о спречавању дискриминације особа с инвалидитетом, са циљем да се омогући приступ, коришћење садржаја и програма, али и подстакне запошљавање. Надлежно министарство се тиме додатно обавезује на пружање одговарајуће стручне и техничке помоћи и обезбеђивање материјалних средстава.

Закони и подзаконски прописи везани за права особа с инвалидитетом у Србији усклађени су са одговарајућим актима држава чланица Европске уније, али је неопходно њихово ефикасније, доследније и систематичније спровођење.

ПРИКАЗ КУЛТУРНЕ ПОНУДЕ ЗА ОСОБЕ С ИНВАЛИДИТЕТОМ У СРБИЈИ

Из устаљеног а погрешног термина *особе с посебним потребама* може се видети и један од основних проблема приступа савременог друштва особама с инвалидитетом. Потребе са листе *посебних* најчешће су елементарне и егзистенцијалне. Културне и друге друштвене потребе људи са инвалидитетом ретко се посебно разматрају. Приступачна културна понуда у највећој мери везана је за активности специјализованих удружења и организација. Културни програми који се организују у организацијама попут Удружења дистрофичара, Центра за самостални живот инвалида, Савеза слепих и других, остају ван фокуса културне јавности. Досадашње наменске акције установа културе углавном су недовољно приступачне или су усмерене ка само једној категорији особа с инвалидитетом.

Веома је важно да јавне установе културе буду приступачне и отворене за све грађане. Народни музеј у Београду је једна од првих институција које су направиле значајнији помак у домену инклузије. Томе је значајно допринела сарадња са Савезом слепих Србије, са којим је у простору Галерије фресака организовано неколико наменских концерата и посета. У последњих неколико година организовано је више групних посета особа у инвалидским колицима и слепих и слабовидих. Галерија фресака је прва скоро потпуно приступачна установа културе у Србији.² Велику пажњу привукло је и гостовање тактилне изложбе из Лувра у Народном музеју у Београду. Ову наменску изложбу, намењену првенствено слепим и слабовидим посетиоцима, посетило је неколико стотина људи из неколико школа за ученике оштећеног вида и бројних организација слепих из читаве Србије. У току трајања изложбе одржано је и неколико едукативних програма и радионица.

² Потребно је још изградити приступачне тоалете и прилагодити натписе и легенде.

Постављање рампе у галерији Природњачког музеја на Калемегдану више је показало добру вољу него што је решило проблем недоступности. Прилаз за колица и улаз у галерију нису адекватно обележени и нису прилагођени за самосталан улазак особе у инвалидским колицима. Само улажење у јавни простор кроз споредни улаз дискриминише особе у инвалидским колицима и често представља велику психолошку препреку. Ни тај споредни улаз није стално откључан, а особе у колицима се суочавају и са два прага која не могу самостално да пређу, нити са споредног улаза могу да затраже помоћ особља. Већина рампи за инвалидска колица у Србији и Београду није направљена по одговарајућим стандардима, који се највише односе на нагиб, ширину, врсту подлоге и безбедност.

Најприступачнији су културни садржаји у Сава Центру и просторијама инвалидских организација. Као важне иницијалне потезе треба поменути и неколико наменских изложби које су одржане у Београду током прошле године: тактилне изложбе за слепе и слабовиде у Етнографском музеју (*Траг у дрвету*) и у Музеју историје Југославије (*Штафете младости*), изложбу скулптура слепих вајара у галерији Дистрикт у музеју примењене уметности и изложбу ликовних радова деце с инвалидитетом у галерији Дечјег културног центра Београда.

Већина концертних дворана, позоришта, галерија и музеја није прилагођена за било коју категорију особа с инвалидитетом. Одговарајући путокази и упутства за кретање, као и натписи и програми културних дешавања штампани на брају, значајно би обогатили културну понуду приступачну посетиоцима оштећеног вида. Знатан број домова културе, библиотека и галерија користи приземне јавне просторе, у којима физичку препреку представља често само један или неколико степеника, који се једноставно могу премостити уградњом одговарајуће рампе.³

И поред свих архитектонских, инфраструктурних и материјалних проблема, не постоји установа коју није могуће учинити макар у некој мери приступачном, бар за неке категорије инвалида.

ПРОБЛЕМ ПРИСТУПА У ПРАВЉЕЊУ ТАКТИЛНЕ ГАЛЕРИЈЕ

Да би се било који простор прилагодио за особе с инвалидитетом неопходно је размотрити специфичне проблеме, карактеристичне за неколицину различитих категорија инвалидитета. Прилагођавање простора за кретање у инвалидским колицима захтева уклањање и превазилажење препрека у простору, постављање рукохвата, намештаја и других употребних предмета на одређену висину и под одређеним углом. Иако делује као најсложенији, проблем уклањања физичких баријера често је лако решив и

³ Рампе могу бити и монтажне, али су трајне боље решење, посебно кад се ураде према постојећим стандардима. Овакве рампе омогућавају кретање и старим особама и мајкама с децом у инвалидским колицима.

зависи највише од расположивих финансијских средстава.⁴ Најзахтевније је прилагођавање установа културе, а нарочито музеја и галерија, јер није довољно само омогућити пун приступ објекту, већ је потребно и прилагодити садржаје, често веома сложене и вишезначне.

Прилагођавање музејског простора и садржаја за слепе и слабовиде особе најзахтевније је и најсложеније, иако су потребне архитектонске преправке најмање. Постоји неколико различитих група људи оштећеног вида, са различитим проблемима, због којих није могуће усвојити једностран приступ за све.

Постоји неколико подела по различитим параметрима.

Према класификацији америчког Националног центра за децу са инвалидитетом,⁵ ради прилагођавања система образовања, дефинисана је и усвојена следећа подела:

- *Делимично видећи*, што упућује на специфичан визуелни проблем који захтева посебан приступ у образовању;⁶
- *Особе ослабљеног вида*, а то су изразито кратковиди или далековиди људи, који не виде предмете јасно, чак ни уз коришћење наочара или контактних сочива;
- *Слабовиде особе*, које здравијим оком виде мање од 10% или имају веома ограничен видни угао од највише 20 степени;
- *Слепе особе*, које уче уз помоћ браја⁷ и других невизуелних медија.

Свака од ових подкатегорија има различите потребе и захтеве, начин комуницирања, учења и поимања.

Визуелна оштећења могу се поделити и на: слепило, слабовидост, слепило за боје, катаракту и друга оштећења.

Да би се у што већој мери одговорило на разноврсне потребе слепих и слабовидих особа, мора се имати увид и у систем образовања и ниво знања. Неопходно је размотрити и различите психолошке приступе, да би се кроз представљање музејских и галеријских садржаја подигло самопоуздање и подстакла жеља за усвајањем нових знања и утисака. Естетске категорије

⁴ Постоји велики број произвођача помагала и опреме за особе са инвалидитетом, те је уз нешто веће трошкове могуће уградити одговарајуће лифтове, рампе или платформе чак и у историјске зграде, тако да се не наруши њихов визуелни идентитет нити угрози конструкција.

⁵ National Dissemination Center for Children with Disabilities (<http://www.nichcy.org/>)

⁶ Почевши од тежих облика астигматизма, који захтевају обуку у самосталном кретању и оријентацији у простору, до сложенијих проблема с видом.

⁷ Брајево писмо или брај (заједничка именица, која се у том облику користи у српском и у другим европским језицима) јесте рељефно писмо за слепе које је саставио Луј Брај (1809 - 1852). Синоними су још *Брајева азбука*, *Брајева слова*, *Брајеви знаци*, *писмо за слепе*.

особа са оштећењем вида су различите, али не и ниже по вредности од оних код видећих људи. Разликују се видови перцепције и поимања основних ликовних елемената, као што су облик, боја, контраст светлих и тамних површина, па је добро ако се прилагођени експонати на неки начин повезују са појмовима усвојеним у постојећем систему образовања слепих и слабовидих.

За разумевање проблема и избор одговарајућег психолошког приступа кључно је уочавање разлике између урођеног и стеченог слепила или слабовидости. Особе са урођеним сметњама лакше се сналазе у простору, лакше и брже читају текстове на брају, снажније реагују на мирисе, а просторне односе, деликатне облике, светлост и боју поимају преко асоцијативних низова примењиваних у систему образовања.⁸ Код стечених оштећења вида,⁹ визуелна меморија је често веома очувана, теже се читају текстови на брају, највише се користе текстови и књиге у аудио форми, сналажење у простору је другачије, тактилно се препознају другачији облици.

Да би једна изложба или део сталне поставке неког музеја били у што већој мери прилагођени особама различитог оштећења вида, потребно је користити што више различитих медија и учинити поставку интерактивном. Основна идеја изложбе јесте да се експонати најбоље презентују комбиновањем тактилних садржаја са аудио записима (текстови и музика, документарни снимци ...), текстовима на брају и крупним словима, мирисима, наменским схематизованим визуелним приказима за слабовиде.

Треба напоменути и значајну разлику у пракси две водеће светске државе у домену инклузије: Велике Британије и Сједињених Америчких држава. Приступу су условљени специфичностима у систему образовања слепих и начинима на које се они укључују у друштвене активности. Краљевски национални институт за слепе у Лондону (RNIB) најразвијеније је европско удружење, са преко 3.000 стално запослених и преко 50.000 волонтера који се сваке године укључују у програме института. Образовање се највише базира на техникама аудио памћења и описа, а слепи и слабовиди се подстичу да у највећој мери користе рачунаре и аудио уређаје и опрему. Зато се и већина културних програма за слепе и слабовиде заснива на аудио опису, а мање на тактилним садржајима. У Сједињеним Америчким државама школски систем је усмерен ка тактилној перцепцији, па се већина људи обучава за разне мануелне послове. У Америци су у музејима најзаступљенији наменски тактилни садржаји и често се примењује индивидуално вођење

⁸ Школа за ученике оштећеног вида *Вељко Рамадановић* најстарија је у Србији и једна је од најстаријих и најбољих у Европи. Названа је по оснивачу и првом директору, који је започео рад са ратним инвалидима Првог светског рата 1917. године у лечилишту Бизерт у Тунису, да би специјализовану школу по завршетку рата преместио 1919. године у Земун, где и данас ради.

⁹ Узроци могу бити повреде ока или неког нерва, рањавања, различита прогресивна обољења ока и очног нерва, али и друга обољења, која проузрокују слабовидост или потпуно слепило.

посетилаца уз „вођење руку“, где водич или кустос слепом држи руке и објашњава му оно што додирује. Овај приступ је психолошки врло деликатан и није увек примењив, јер су слепи често веома осетљиви на додир.

ОПИС ФАЗА РАДА

Прилагођавање збирке Доситеја Обрадовића у Музеју Вука и Доситеја слепим и слабовидим посетиоцима обухвата неколико различитих фаза рада, од којих неке трају месецима и међусобно се преклапају.

1. **Истраживање и прикупљање потребних података** – Од септембра 2006. године обављен је низ разговора са Драгишом Дробњаком, секретаром Савеза слепих Србије, и Ранком Бурићем, председником градског одбора Београда. После увида у прилично сиромашну културну понуду у Србији прилагођену слепима, обавили смо низ консултација о могућностима перцепције уметничког дела код особа оштећеног вида и о уобичајеним садржајима који су им приступачни. Значајне подаци добијени су од мр Тихомира Николића, Горана Пећанца и Марјана Станчића, чланова Савеза слепих Србије, као и од ученика школе *Вељко Рамадановић*. Аудитивна перцепција, посебно код мешања и преклапања звукова различитог порекла и врсте, разликује се код видећих и људи са оштећеним видом. Због немогућности да се обезбеде посебни аудио уређаји за слепе посетиоце, било је потребно ускладити музику и текст у аудио формату, тако да прате кретање кроз поставку и оставе довољно времена за додиривање изложених рељефа и скулптура. Тактилна перцепција се значајно разликује код неколико категорија слепих и слабовидих, па су за неке експонате потребна додатна објашњења. Препознавање облика и тактилна осетљивост битно су другачији код урођеног и стеченог слепила, а зависе и од образовног нивоа. Иако се рељефне географске карте и рељефни прикази облика, геометријских тела и уметничких дела, већ годинама веома успешно користе у српском систему образовања слепих, могућности и програми различитих школа у престоници и провинцији нису најбоље усклађени, па је ниво читања рељефа различит. Исти проблем везан је и за текстове на брају. Код урођеног слепила често се и успешно користи брај, док се слепи са очуваном визуелном меморијом више ослањају на текстове у звучном облику.
2. **Конзерваторска припрема** – Уз сагласност управнице Музеја Вука и Доситеја, музејског саветника Љиљане Чубрић, у марту 2007. године, виши конзерватор Народног музеја у Београду Слободан Савић припремио је за додиривање рукама неколико скулптура, изложених у сталној поставци.¹⁰ Саставио је и стручно мишљење о томе да не постоји

¹⁰ Списак ових скулптура дат је касније у тексту, у приказу прилагођене збирке.

никаква опасност да се скулптуре оштете или на било који начин угрозе додиривањем рукама.

3. **Обука у Школи за ученике оштећеног вида Вељко Рамадановић** и израда рељефа – Највећи број експоната у прилагођеној поставци биће рељефи у бакарној фолији, који се често користе и у образовном процесу у неколицини специјалних школа за ученике оштећеног вида у Србији. За израду рељефа користи се бакарна фолија дебљине 0.09 mm, купљена у ваљаоници бакра Севојно. Фолија ове дебљине је оптимана, јер се на њу, уз помоћ одговарајућих алатки, успешно могу рељефно пренети ликовни предлошци, а да се накнадно не оштети савијењем. И поред великих изражајних могућности, рад у овом материјалу изузетно је захтеван због специфичних својстава материјала и великог преламања светлости током рада. Велику захвалност за обуку у изради бакарних рељефа дугујем Живадину Живановићу, професору школе *Вељко Рамадановић*. Обука је трајала недељу дана, у марту 2007. године. На бакарну фолију, претходно исечену према жељеним димензијама, прво се са штампаног ликовног предлошка наноси цртеж са што више детаља. Након тога се једна по једна површина испупчују или удубљују, са обе стране фолије, да би се добили рељефни облици. Линије на којима се додирују различите површине најзахтевније су за обраду. Различитом текстуром делова рељефа често се сугеришу различити материјали који су приказани на слици или графици.¹¹
4. **Избор музике, припрема тестова и сарадња са издавачком кућом Филип Вишњић** – Живот Доситеја Обрадовића био је везан за бројна путовања по Европи и Малој Азији. Музичка подлога, која илуструје културне прилике у Европи и Малој Азији у 18. веку, биће за следеће посетиоце значајан део изложбе.¹² Редослед композиција пратиће ток изложбе. Заступљени су примери етно музике Румуније и Балкана, уметничке музике савремених композитора Беча, Немачке, Енглеске, Француске, Русије... У припреми компакт диска, са музиком, текстом о изложби, експонатима и аудио описом (на неколико језика) помогла је Јасмина Николић из издавачке куће Филип Вишњић.
5. **Завршне припреме (подлоге за рељефе, постављање легенди, израда оријентационе табле са схематским приказом плана галерије)** – На завршеном рељефу додатно се равнају евентуална искривљења, а затим се читава фолија наноси на подлогу, пресвучену тканином, тако да се не оштећује површина на коју се поставља рељеф приликом излагања у галерији. Све ивице рељефа на крају се обрађују тако да буду заобљене, да

¹¹ Нпр. – на рељефном портрету Доситеја Обрадовића, рађеном према слици Арсе Теодоровића, различитом површинском обрадом рељефних површина сугерише се разлика у материјалу капута и мараме које носи Доситеј.

¹² Код видећих људи око 85% информација заснива се на визуелним надражајима, док је код слепих више од 50% примљених информација звучног порекла.

се нико не би повредио приликом додиривања. На сваку рељефну фолију причвршћује се легенда, штампана на брају и крупним словима.¹³ Схемантски приказ плана галерије биће урађен на табли, на којој ће тракама различите ширине бити означене собе у галерији и места на којима су изложени тактилни експонати. Овакав план треба да олакша кретање у простору. Израђује се према сугестијама мр Тихомира Николића, професора у пензији школе *Вељко Рамадановић*, који је дао значајан допринос у настави оријентације у простору и самосталног кретања слепих у Србији. Постављање експоната и њихово паковање биће веома једноставно. Завршени рељефи, са подлогом и легендама, паковаће се вертикално, одвојени међусобно тако да се не додирују и не оштећују. Спакована изложба биће погодна и за преношење и, по потреби, моћи ће да се прикаже и ван Београда, у било којој организацији слепих и слабовидих.

6. **Припрема радних листића и радионичких задатака** – Као пратећа активност, у склопу прилагођавања збирке Доситеја Обрадовића, предвиђено је и неколико радионица намењених различитим узрастима и образовним нивоима слепих и слабовидих. Задаци ће бити штампани крупним словима и на брају а за радионице ће се користити и специјалне пластичне фолије.¹⁴
7. **Организовање групних посета слепих и слабовидих посетилаца** – По завршетку припреме биће организовано неколико групних посета слепих и слабовидих, у сарадњи са Савезом слепих Србије и школом *Вељко Рамадановић*. Због ограничености простора и времена потребног за посматрање изложбе, групе не треба да имају више од 15 посетилаца.
8. **Евалуација и консултације око даљег унапређења збирке** – Након неколико посета и изведених радионица, резултати ће бити евалуирани на основу мишљења слепих и слабовидих посетилаца, датих усмено и кроз анкетне листиће. На основу евалуације и консултација са надлежним организацијама слепих, радиће се на усавршавању поставке.

ИЗБОР ПРИСТУПА

Начин прилагођавања збирке Доситеја Обрадовића за слепе и слабовиде посетиоце условљен је специфичношћу галеријског простора и саме поставке; саветима професора укључених у систем образовања слепих и чланова организација слепих; расположивим материјалним средствима.

¹³ Текст на брају и крупним словима је идентичан, а крупна слова намењена су слабовидима.

¹⁴ Професорка Рада Лабан, директорка школе *Вељко Рамадановић*, уступиће нам потребну количину ових фолија за потребе радионице.

Љиљана Чубрић, управница Музеја Вука и Доситеја, упутила ме је у специфичност збирке и саме поставке и дала важне сугестије у погледу избора мотива за прилагођавање и распоређивања предмета. Из ове успешне сарадње произашла су могућа решења која неће нарушавати садашњи изглед сталне поставке, а која ће моћи да се користе и у раду с децом и да промовишу Музеј Вука и Доситеја ван саме зграде, у институцијама слепих и слабовидих у целој Србији.

Рада Лабан, директорка школе Вељко Рамадановић, и професор Живадин Живановић приближили су ми сам образовни процес и приказали методе и средства, најчешће коришћене у настави. Мр Тихомир Николић, Горан Пећанац, Ранко Бурић и Драгиша Дробњак упознали су ме са специфичностима и могућностима тактилне перцепције уметничког дела, са значајем звучних садржаја и начинима повезивања примљених садржаја са претходно стеченим знањима.

Расположива материјална средства за прилагођавање подразумевала су коришћење јефтиних материјала и штампе. Једна од значајних предности овакве изложбе јесте то што показује да и уз ограничена средства могу да се постигну добри резултати у домену приступачности музејских садржаја. Иако се у неколико најразвијенијих земаља ангажују афирмисани уметници за израду рељефа и одливака, за аудио описе, за музичке прилоге, изложба може да се прилагоди и уз неупоредиво мање трошкове. То показује да сваки садржај може да се прилагоди, а да од финансија највише зависи коришћење додатне техничке опреме.

Слепи и слабовиди посетиоци највише реагују на додир, звук и мирис. Иако се разни мириси користе у неким музејима, да би додатно посетиоцу приближили дух неког времена или одређени амбијент, нисмо их користили, јер би превише мириса у малом простору галерије могло да буде иритирајуће за већину посетилаца музеја, посебно за децу, која су најбројнија. Прилагођавање се заснива највише на тактилним садржајима, али је праћено звуком. За додатна објашњења могу се користити и аудио опис и *вођење руку*, али се ниједна могућност не намеће посетиоцу.

Аудио опис се даје уживо, јер су одговарајући уређаји, са пратећим програмима и обуком за коришћење, за наше прилике веома скупи. У Србији су слепи навикнути на текстове у аудио формату, али не и на прилагођене аудио описе, којих има веома мало.¹⁵ Прилагођен аудио опис је деликатан и захтеван, па изложба пружа могућност да се увежбава и поступно уведе као редовна едукативна активност музеја. У случају да се у наредним годинама укаже прилика да музеји обезбеде адекватне аудио уређаје, већ обучено особље музеја могло би да припрема текстове за све музејске садржаје и програме. Истовремено, слепи и слабовиди моћи ће да се навикну на аудио описе и да прошире могућности примања нових садржаја и знања.

¹⁵ У неким земљама аудио описи се користе за филмове, слике, скулптуре, јавне свечаности и манифестације.

Слепи и слабовиди у Србији нису навикнути на *вођење руку*. Ово је едукативна метода при којој водич или кустос одозго држи шаке слепе особе и води их по рељефу, скулптури или било ком другом тактилном предмету, док објашњава или описује оно што се у том тренутку додирује. Овакво вођење за неке посетиоце може бити увредљиво или иритирајуће, посебно ако не постоји изграђена слична навика. У току вођења кроз гостујућу тактилну изложбу из Лувра, коришћено је и *вођење руку*, које су слепи посетиоци већином одлично прихватили. Ипак, ово не треба наметати, већ понудити посетиоцу као избор.

ПРИКАЗ ПРИЛАГОЂЕНЕ ЗБИРКЕ

На уласку у Музеј Вука и Доситеја, посетиоци се сусрећу са таблом на којој је схематски приказан план галерије и означена места на којима се налазе тактилни експонати. Табла је изложена на столу поред улазних врата, приступачна је и читљива, са легендом на брају и крупним словима. На столу је и касетофон са ког се пушта музика, која прати ток изложбе, а поред је и место за свеске са текстовима о Музеју Вука и Доситеја и збирци Доситеја Обрадовића, штампаним на брају и крупним словима. Ове свеске детаљније објашњавају све изложене експонате.

Рељефи израђени у бакарној фолији биће постављени на постојеће витрине. Због подлоге на коју су причвршћени рељефи и њихових димензија, стакло на витринама неће бити оштећено ни задрљано. Витрине су одговарајуће висине и постављене под одговарајућим углом, тако да је додиривање рељефа једноставно и не представља напор за посетиоце.

У соби 1б изложени су примери славеносербске књижевности. Рељефи приказују графичке илустрације из изложених књига.

У делу хола према соби 2б изложен је рељеф који приказује графички украс из Доситејеве лектуре.

У соби 2б приказане су рељефне илустрације манастира Хопово и гравира из Беседа светог Јована Златоустог, са Доситејевим записом на књизи.

Бронзана скулптура Доситеја Обрадовића, рад вајара Рудолфа Валдеца, конзерваторски припремљена за додиривање, изложена је у холу, између соба 2б и 3б.

У соби 3б изложени су рељефи који приказују гравире из књиге *Живот и прикљученија* и портрете Доситеја Обрадовића, радове Тирола и Пешког.

Рељефна тактилна физичка мапа Европе, са легендом на брају и обележеним трасама Доситејевих путовања по Европи и Малој Азији, постављена је на витрину у холу, уз зид собе 4б.

У соби 4б приказани су рељефни портрети Карађорђа, Ивана Југовића и Симе Милутиновића Сарајлије, рељефни прикази зграда Велике школе и

зграде Правитељствујушћег совјета. Гипсана биста Доситеја Обрадовића, рад Марка Брежанина и бронзана плакета са Доситејевим ликом, рад Ђорђа Јовановића, припремљене су за додоривање.

На излазу је изложена бронзана биста Доситеја Обрадовића, дело Рудолфа Валдеца, такође конзерваторски припремљена за додоривање.

Након обиласка изложбе посетиоци добијају анкетне листиће, које по жељи могу да попуне или могу да усмено одговоре на постављена питања, да би се одговори, у току евалуације, накнадно обрадили.

Списак изложених предмета:

- Табла са схематским приказом плана галерије у приземљу и означеним позицијама изложених предмета;
- Захарија Орфелин, *Славено-сербски магазин*, Венеција 1768, (први часопис Срба и јужних Словена), рељеф према гравири с насловне стране;
- Христифор Жефаровић, *Стематологија*, Беч 1741, рељеф према графици која приказује светог Стефана Штиљановића;
- Архимандрит Јован Рајић, *Историја разних словенских народова, Болгар, Хорватова и СЕРБОВА*, Беч 1793, рељефни портрет Јована Рајића према гавири Ј.Г. Мансфелда;
- Симеон Симоновић, *Описаније свјатаго Божија града Јерусалима*, Беч 1749, рељефи према баркорезима Христифора Жефаровића;
- Захарија Орфелин, *Вечити календар*, Беч 1783, рељеф према гавири из књиге;
- *Кратак географско-политички опис Русије*, рељеф према гавираном иницијалу „P“;
- Доситејева лектира – српске црквене књиге из 18. века, рељеф према графичкој илустрацији у књизи;
- Непознати аутор, Манастир Хопово у Доситејево време, рељеф према слици;
- Беседе светог Јована Златоустог, рељеф према графичком украсу у књизи и текст Доситејевог записа са задње унутрашње корице из 1759. године, на брају и крупним словима;
- Рељеф према фотографији манастира Хопово;
- *Повест кратка о фрушкогорском обитежителином манастиру Хопову*, Будим 1847, рељеф према графици из књиге;
- Рудолф Валдец, *Доситеј Обрадовић*, модел за споменик, бронза, 1911;
- Доситеј Обрадовић, *Живот и прикљученија ...*, Лајпциг 1783, рељеф према баркорезу с насловне стране;

- Димитрије Тирол, *Доситеј Обрадовић*, рељеф према слици;
- Пешки, *Доситеј Обрадовић*, рељеф према слици;
- Мапа Европе,¹⁶ са означеним трасама Доситејевих путовања по Европи и Малој Азији, урађена према карти Европе изложеној у сталној поставци;
- Урош Кнежевић, *Карађорђе*, рељеф према слици;
- Иван Југовић, рељеф према графици непознатог аутора;
- Сима Милутиновић Сарајлија, рељеф према графици непознатог аутора;
- Марко Брежанин, *Доситеј Обрадовић*, гипсана биста, 1940;
- Ђорђе Јовановић, *плекета са ликом Доситеја Обрадовића*, бронза, 1894;
- *Текија Мустафашеика, зграда у којој је у време Карађорђа заседао Правителствујући совјет и у којој је умро Доситеј Обрадовић*, рељеф према графици Луке Младеновића из 1988, рађеној према скици из 1865;
- Рудолф Валдец, *Доситеј Обрадовић*, бронзана биста, 1911.

ЕДУКАЦИЈА ЗАПОСЛЕНИХ У МУЗЕЈИМА И ДРУГИМ КУЛТУРНИМ УСТАНОВАМА

Упоредо са повећањем степена приступачности институцијама културе и програмима које оне организују, неопходно је адекватно обучити запослене. Најбоља решења пружају нам примери из држава које су највише одмакле у домену инклузије – Велике Британије, Немачке, Француске, Сједињених Америчких Држава.¹⁷ У већини значајних државних установа културе, за послове приступачности простора и садржаја, ангажоване су компетентне особе с инвалидитетом. Тиме се истовремено постиже и далеко већи степен доступности и подстиче запошљавање особа с инвалидитетом. Најзначајније државне установе културе тако су носиоци решења проблема инклузије. Оне пружају помоћ саветима, планирањем и реализацијом сродним мањим установама, које нису у прилици да развију специјализоване службе због недовољних расположивих финансија или због недостатка стручног кадра.

Обука запослених у музејима изузетно је важна за повећање приступачности. Потребно је плански организовати курсеве, у које ће бити укључене надлежне специјализоване организације особа с инвалидитетом.

¹⁶ Тактилну физичку карту Европе са легендама на брају, Музеју Вука и Доситеја позајмила је на коришћење директорка школе за ученике оштећеног вида *Вељко Рамадановић*, професорка Рада Лабан.

¹⁷ Бројни британски музеји имају и по неколико особа с инвалидитетом, запослених на позицијама сарадника за приступачност (*Colchester, British Museum, Tate, V&A, ...*), док је у Француској најбољи пример Лувра, а у Сједињеним Америчким Државама *Smithsonian*.

Увек треба имати у виду да особе с инвалидитетом имају значајно нарушено здравље и да многе, за здраве особе уобичајене активности, за њих могу представљати посебан напор или чак опасност по здравље. Музејско особље зато мора да буде макар елементарно упућено у карактеристичне здравствене проблеме појединих категорија инвалида. У случају да неком од посетилаца затреба помоћ, важно је знати на који начин је могуће пружити помоћ, да би она била адекватна и неувредљива.

Према особама с инвалидитетом треба се опходити као и према свим другим посетиоцима музеја. Ови људи се, поред здравствених проблема, додатно суочавају са различитим неприхватљивим реакцијама и моделима понашања околине. Да би се то отклонило, потребна је едукација ширих друштвених слојева, а добар пример треба да покажу управо институције културе. Особе с инвалидитетом свакодневно се суочавају са бројним тешким увредама и изражавањем отвореног презира, али скоро једнако увредљиво је и снисходљиво понашање, лажно саосећање, наметљиво нуђење неадекватне или непотребне помоћи или бесмислено изражавање дивљења. Запослени у музејима не смеју да праве такве типичне грешке и морају научити да пруже адекватну помоћ, само када је она заиста потребна. Недопустиво је постављање питања у вези са болешћу посетилаца или било какво коментарисање. Неретко, због оваквог уобичајеног третмана, ни саме особе с инвалидитетом не знају како да се поставе у деликатним ситуацијама. Зато је потребна двосмерна едукација, кроз коју би инвалиди научили како да траже помоћ и како да неком неупућеном објасне на који начин могу да им нешто олакшају, а запослени у музејима би се увежбавали у омогућавању приступа одговарајућим сардџајима.

Музеји су идеалне установе за покретање шире друштвене едукације, јер већина посетилаца у њих улази растерећена или са жељом да научи нешто ново или да се обогати оплемењеним садржајем. Комуникација је ослобођена бројних свакодневних изазова, какви постоје у радном и породичном окружењу. Нема принудних садржаја ни комуникације, а ни сложеног психолошког механизма одлучивања и преузимања одговорности. Зато је музеј погодан за сусрет посетилаца с инвалидитетом и оних без здравствених проблема. Велики проценат инвалида зависи од помоћи породице. Малобројне су институције које пружају адекватну помоћ, а политика запошљавања још увек је у великој мери дискриминаторна. Због тога је многим кретање веома ограничено, па се већи део укупне популације Србије ретко сусреће са особама с инвалидитетом. Музеји играју значајну улогу у повезивању, али и у измени свести о особама с инвалидитетом. У разним видовима уметничког изражавања, сам инвалидитет је често изврџан руглу или се користи као визуелна атракција (циркуси, филмови, позоришне представе, шоу програми...). Наменским изложбама музеји се успешно укључују у борбу против злоупотребе.

Важно је и усвајање и коришћење адекватне терминологије, јер се њом показује и наш однос према проблему. Не смеју се користити термини као што су: *богаљ*, *ћопавко*, *слепац*, *ћора*, *дебил*,... У целом свету се

терминологија везана за питање инвалидитета мења и прилагођава променама друштвених односа. Термин *инвалид* уведен је у ширу употребу у Енглеској у току I светског рата. Дуго је то био опште прихваћен термин у Европи и на другим континентима, али је и повучен из употребе најпре у Енглеској, јер је временом добио пежоративно значење. Сада се у Великој Британији званично користи термин *disability*, који дословно значи онеспособљеност, онемогућеност. У Француској се користи термин хендикепираност, а у Сједињеним Америчким државама паралелно је у употреби неколико описних термина. Из једне од таквих синтагми изведена је и фраза донедавно коришћена у Србији – *особе с посебним потребама*. Већ смо објаснили да се ове „посебне“ потребе, најчешће свде на оно што је сваком човеку елементарно неопходно, па је и сам израз зато напуштен. Термин треба да означава проблем на одговарајући начин и да нема погрдно значење. Стручњаци из неколико инвалидских организација утврдили су да једино термини *инвалид*, *инвалидност* и *особе с инвалидитетом* у нашем друштву никада нису били пежоративни. Стога је ова терминологија уведена и у текстове закона и правилника. Запослени у музејима морају у оквиру програма едукације да усвоје исправну терминологију и да се упознају са специфичним проблемима појединих категорија особа с инвалидитетом. Иако није могуће олако препознати сваки облик инвалидитета,¹⁸ неопходно је препознавање макар најширих категорија да би се изабрао одговарајући приступ и избегли могући проблеми.

О ИДЕЈИ ИНКЛУЗИВНОГ ДИЗАЈНА И ПРИСТУПАЧНОГ МУЗЕЈА (неопходност, проблеми прилагођавања, предности – погодности за децу, старе, мајке с децом у колицима ...)

Музеји, као јавне институције, треба да буду приступачни и отворени за све категорије публике. То значи да јавни простори намењени публици, као и понуђени садржаји и програми, морају да буду читљиви, едукативни и доступни различитим категоријама посетилаца. Нивои знања, културне потребе, фокусираност пажње – разликују се у зависности од старосног доба, образовања, социјалног окружења и других параметара. Музејске поставке, сталне и повремене изложбе требало би да одговоре на низ различитих захтева посетилаца.

У развијеним светским музејима већ неколико деценија развија се идеја *инклузивног дизајна*, са циљем да се галеријски простори и изложбе учине приступачним свим врстама публике. Ово не значи само прилагођавање архитектонске структуре простора потребама особа које се отежано крећу. Да

¹⁸ Светска здравствена организација категоризовала је чак преко 40 различитих облика инвалидитета, разврстаних у 4 најшире групе: физичких, менталних, развојних и осталих инвалидности.

би један музеј био потпуно отворен, подразумева се да нема архитектонске препреке које отежавају кретање. Ова проблем је често лако решив, увођењем рампи, које испуњавају одређене стандарде и омогућавају несметан пролаз особама у инвалидским колицима, али и олакшавају улазак у музеј мајкама са децом у колицима и старијим особама. Рампе треба да буду одговарајућег нагиба,¹⁹ са обезбеђеним ивичњацима и рукохватима.²⁰ Тамо где је изградња рампи немогућа, због скучености пролаза или великог нагиба, могуће је уградити платформе за инвалидска колица или уградити лифт. Постоји низ произвођача платформи и лифтова, који се прилагођавају захтевима наручилаца, па се ова помагала могу успешно увести и у историјске зграде, чија конструкција и изглед не смеју бити нарушени. Када се реши проблем препрека и ослобађања пролаза, врло је важно изградити приступачне тоалете и просторе за одмор посетилаца.

Последњи и најважнији задатак јесте дизајн поставке. Поред несметаног кретања, изложбе треба свима да пружи могућност увида у изложене експонате. То подразумева сложен рад на дизајнирању поставке, која треба да одговори различитим потребама. Површине зидова и пода треба тако обојити да олакшавају кретање слабовидим особама и да учине амбијент пријатним за боравак. Експонате у витринама треба поставити под одговарајућим углом, кад год је то могуће, да би деца и особе у инвалидским колицима могле добро да их виде. Овде треба водити рачуна и о прилазу витринама и о рефлексији светлости. На исти начин треба поставити и пратеће текстове и натписе на брају. Интерактивни садржаји су најсложенији сегмент поставке и могу се распоредити тако да прате читаву изложбу или их организовати на интерактивним пунктовима. Приступачна дидактичка средства додатно приближавају понуђени садржај свим посетиоцима, чине музеј занимљивим и подстичу посетиоце да поново посете музеј.

Иако инклузивни дизајн често захтева знатна материјална улагања, бројне су предности оваквог приступа организацији простора и излагању. Након уклањања физичких препрека, већина музеја је у кратком временском интервалу забележила пораст укупног броја посетилаца од 25% до чак 40%.²¹ Показало се да интерактивни садржаји посебно погодују деци, али да привлаче и родитеље, тако да музејски дечји и породични клубови окупљају

¹⁹ Стандардни нагиб рампе за инвалидска колица разликује се у појединим земљама, али се најчешћа препоручена стрмина креће од 4-6° или од 5-7°. Нажалост, већина постојећих рампи у Србији не испуњава стандарде. Угао је често већи од 10°, па и 15°, а ретко су постављени граничници који спречавају склизивање тачкова.

²⁰ Увек се препоручују двовисински рукохвати, постављени на две препоручене висине, тако да одговарају потребама деце, старих и особа с инвалидитетом.

²¹ Податке о порасту броја публике у Америци и Канади добијени су од *Diane Gallinger*, саветнице за приступачност у *Jordan Heritage Resources*, а за Велику Британију, Француску и још неколицину европских држава од *Marcusa Weissena*, саветника британске агенције за музеје *MLA*. Подаци су углавном уједначени и показују музејске потенцијале и заинтересованост публике за музејске садржаје.

велики број посетилаца.²² Велики број особа с инвалидитетом нема стално запослење и задовољавање културних потреба чини важан сегмент њиховог живота. Старе особе, мајке с малом децом у колицима и особе с инвалидитетом често имају довољно слободног времена, које радо проводе у пријатним амбијентима музеја. За старе особе такође је потребно обезбедити услужна колица, да би се без умарања кретале кроз галерије.

Увођењем прилагођених и приступачних интерактивних садржаја, музеји подстичу подизање нивоа друштвене свести и већи степен прихватања социјално угрожених или одбачених група. Тако музеји добијају још значајнију улогу за развој локалне заједнице и за повезивање на националном и међународном нивоу.

Надамо се да ће се, након прилагођавања Доситејеве поставке у Музеју Вука и Доситеја слепим и слабовидим посетиоцима, омогућити услови за даље повећање приступачности музејима у Србији.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Љиљана Чубрић, *Музеј Вука и Доситеја*, Београд 2002.

Љиљана Чубрић, *Од калуђера до просветитеља*, Београд 2004.

Доситејева трагања, каталог изложбе, Нови Сад 1989.

Др Драгиња Поповић, *Рани развој и прилагођавање слепих*, Београд 1986.

ACCESSIBILITY of museum, library and archive websites: the MLA audit, London 2005.

Taking Images Guide, RNIB, London 2003.

Taking Images Research, RNIB, London 2003.

http://en.wikipedia.org/wiki/Visual_impairment

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_disabilities

<http://www.minrzs.sr.gov.yu>

http://www.kultura.sr.gov.yu/zakoni_vazeci.htm

<http://uik.hr/invalidi-konvencija/>

²² Ово потврђује и пример *Дечјег клуба* Народног музеја у Београду.

Ivan Kručićan

ADAPTATION OF THE CORPUS OF DOSITEJ OBRADOVIĆ IN THE MUSEUM OF VUK AND DOSITEJ, FOR THE BLIND AND PEOPLE WITH THE POOR VISION

Museum of Vuk and Dositej is situated in the historical building, the monument of culture of the great importance. This fact makes more difficult any kind of architecture correction that would make this museum accessible for all who are interested. The paper should show that the creation of inclusive museum is possible also with the low material budget. At the moment there is the final phase of adaptation of the Collection of Dositej for the blind and the people with poor vision, which includes three models that will be the part of the future tactile gallery.

Key words: people with special needs, inclusion, inclusive design, tactile gallery